

X93 „1848 előtt”

Galeotto Marzio és Mátyás

Galeotto Marzio magyarországi intellektuális környezetét vizsgálva felvetődik, miért érezte jól magát e jeles humanista Magyarországon, s mi vonzotta őt újra meg újra a nagy reneszánsz uralkodóhoz, Mátyáshoz. Életének egy, a nemzetközi szakirodalomban ismeretlen és idehaza is alig emlegetett epizódját szeretném mindenekelőtt felidézni, hogy a kérdés lényegéhez közel kerüljünk.

Fraknoi Vilmos 1907-ben egy érdekes iratot közölt a Vatikáni Levéltárból, a *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis* III. kötetében. E szerint *Petrus Nigri*, a domonkosrend budai Szent Miklós konventjének kegyes orátora kéri a pápát, hogy világi karhatalom igénybevételével gondoskodjék „Galeottus de Narnia” büntetésének a végrehajtásáról. Ez utóbbi ugyanis fiával, Giovannival, valamint familiárisával, Matteo Bianco-val együtt, szentségtörő kézzel bántalmazta őt, a veszprémi diocesishez tartozó Buda városában. Az eset után a pápa megbízta Pál zenggi püspököt, hogy nevezettek exkommunikálja, amíg csak elégtételt nem adnak és az apostoli szék elé nem járulnak feloldozásért. Pál püspök eleget téve a megbízatásnak, „*ama lappangókat és kóborlókat nyilvános rendelettel megidézvén*” kiközösítette és a Szent Miklós konvent priorja és szerzetesei részére 50, a sértett *Petrus Nigri* számára 600, perköltség címén pedig 39 magyar arany dukát fizetésére kötelezte őket. A három „vagabundus” úgy látszik sürgősen eltűnt Budáról, s természetesen nem fizetett semmit, mert a szóbanforgó iratban *Petrus Nigri* éppen azért folyamodik, hogy a pápa, a hír szerint ekkor már a padovai egyházmegyében tartózkodó imposztorokon hajtassa be a büntetéspénzt. Ezt a pápa 1482. május 25-én el is rendelte, s világi karhatalom igénybevételét is engedélyezte. Hogy azután a magát Montagnában, Padova melletti családi otthonában meghúzó Galeottót elérte-e a végrehajtás, azt nem tudjuk. Azt azonban igen, hogy ugyaneben az évben, október elején megjelent Mátyás király táborában, az ausztriai Badenben, hogy leányai számára jegyajándékot kérjen. Erről ő maga számol be a *De dictis ac factis*

regis Mathiae 28. fejezetében, leírva, hogy a hadjárat ügyével elfoglalt király csak annyit mondott neki, hogy menjen vissza Magyarországra és majd gondja lesz rá. Az esetet azért beszéli itt el Galeotto, hogy rámutasson: a király figyelmét a legapróbb dolgok sem kerültk el, a császárral folytatott nagy háború közepette sem feledkezett meg ígéréteinek beváltásáról. Mikor a hadjáratról hazatért, Galeotto mindent meg is kapott tőle, amit kívánt. Meg is jegyzi elégedetten, hogy Mátyás jóakarátát látva, „*nem is merte senki, még a hatalmasabbja sem, akárcsak egy fejmozdulattal sem megsérteni Galeottót.*” Talán szabad e szavakban a *Petrus Nigri*vel kapcsolatos konfliktus visszhangját látni, azt, hogy a nem egészen egy év előtt menekülni kényszerült humanista ismét emelt fővel járhatott Buda utcáin.

Galeotto Marzio viselt dolgait ismerve, *Petrus Nigri* elpáholása nem kell, hogy feltűnést okozzon számunkra. Az egyházzal máskor is volt konfliktusa, hiszen 1477-ben egy félévet töltött az inkvizíció börtönében. A domonkosokat úgy látszik nagyon nem szerette, hiszen meglehetősen kajánsággal írta le Mátyásról szóló könyvecskéje 30. fejezetében azt az esztergomi szimpoziumot, melyen a király megszegyenítette a tudós domonkos Giovanni Gattit, Bessarione kardinális titkárát, az *Academia Istropolitana* teológia-professzorát. S a testi erő összemérése sem volt idegen tőle, amint arról a *Refutatio in Merulam* c. művében leírt és Janus Pannonius epigrammája által ünnepeelt „*Palaestra Galeotti*” tanúskodik. Az ügyet nem maga a tény teszi feltűnővé, hanem az a körülmény, hogy nemcsak Galeotto, hanem a sértett *Petrus Nigri* is Mátyás megbecsült pártfogoltja volt.

P*Petrus Nigri* (egyek források Nigrinek is nevezik) csehországi német családból született 1435-ben, s eredeti neve Peter Schwarz volt. A domonkos rendbe lépve tudományával hamar felkeltette a figyelmet, részben mint hebraista, részben mint a tomizmus elszánt védelmezője. Mindkét téren kitűnt intranzigens és intoleráns álláspontjával. Több művet írt és pub-

likált a zsidók ellen, s számos nyilvános vitát folytatott velük Németország különböző városaiban. Főművét, a *Clipeus Thomistarum*ot pedig a scotisták, s általában az ún. „moderneknél” ellen írta. E műve nyomtatása közben, 1481 elején lépett vele érintkezésbe a domonkos Zárαι Antal, Mátyás káplánja és Beatrix királynő gyóntatója, közvetítve hozzá a király meghívását. Nigri frater elfogadta a meghívást és sietve egy dedikációt írt Mátyáshoz sajtó alatt levő könyve elé, s így az már Mátyásnak ajánlva jelent meg 1481-ben. 1481. augusztus 3-án kapott engedélyt arra, hogy a würzburgi domonkos provinciából távozzon, a rend magister generalisa pedig december 11-én vette tudomásul, hogy Nigri a király és a királyné kérésére a budai Szent Miklós konvent régense lett.

A *Clipeus Thomistarum* ajánlásából tudjuk, hogy nem akármilyen célra szemelte őt ki Mátyás király. Regensnek a domonkos *studium generale*k igazgatóját nevezték. A budai konventben ez a domonkos főiskola már a XIV. század óta működött, Mátyás azonban ezt most magasabb színvonalra akarta emelni, s mint maga Nigri írja „*universale gymnasium*”-ot, vagyis egyetemet akart Budán felállítani. Ebben valamennyi tudományt oktatnák, a regens és a tanárok fizetéséről, s a tanulók ellátásáról a király gondoskodnék. Más forrásokból is tudjuk, hogy a pozsonyi egyetemnek az 1570-es évek közepén való megszűnése után Mátyás Budán tervezte új egyetem felállítását. Uralkodása utolsó éveiben el is kezdődött az új egyetem épületsoportjának az építése, *Filarete* utopisztikus terveinek a felhasználásával. Minden jel arra mutat, hogy az új egyetemen nagy szerepet szánt a domonkosoknak, hogy rájuk akarta bízni a teológiai fakultást, sőt ez utóbbi elhelyezése is a Szent Miklós konventben lett volna. A közép-európai egyetemeken nem volt ritka az efféle megoldás: a bécsi egyetem teológiai tanszékei is az ottani domonkos konventben működtek a XV. században, szoros kapcsolatban az ugyanott működő rendi *studium generale*val; s a pozsonyi egyetemen is az volt Mátyás királynak, valamint Vitéz János érseknek, az egyetem kancellárjának a terve, hogy a teológia oktatását domonkos professzorokra bizzák. Giovanni Gatti nem véletlenül lett a pozsonyi egyetem egyik első professzora.

Kiderül tehát mindebből, hogy a kiváló német domonkos tudós, Petrus Nigrinek Budára való meghívása az uralkodó nagyszabású művelődéspolitikai elképzelésének a jegyében és szolgálatában történt. Egyszerre támogatta tehát az eretnek nézeteket hirdető, libertinus Galeottót s a skolasztika legmervebb és legkonzervatívabb álláspontját képviselő Nigrit.

Hogy e két jeles férfiú min tűzött össze, azt sajnos nem tudjuk, de nézeteik, világnézetük abszolút ellentétes volta a konfliktust érthetővé teszi. S talán az sem

mellékes, hogy Nigri egykori tanártársa az 1472-ben alapított fiatal ingolstadt-i egyetemen, az ott már humanista szellemben tanító *Johann Tolhopf* — miközben Nigri ott is a konzervatív skolasztikus irány szószólója volt — 1480 óta szintén Budán tartózkodott mint Mátyás asztrológusa. Ismert lévén Galeotto csillagászati érdeklődése, s e téren együttműködése *Vitéz Jánossal*, *Regiomontanus*-szal és *Ilkus Mártonnal*, biztosra vehetjük, hogy Tolhopffal is közeli kapcsolatban volt. Nigri ellen ez utóbbi is ingerelhetette.

Már ez az egyetlen eset is jól mutatja, hogy Mátyás király körül az intellektuális élet korántsem volt egyirányú. Galeotto és Nigri esetében a két szélsőségről van szó. Közöttük azonban a kor humanista és vallásos irányzatainak széles skálája ismerhető fel, mutatható ki Mátyás Magyarországon. A legfontosabb, és a jelek szerint általa leginkább támogatott irányzat — különösen uralkodása utolsó évtizedében — kétségkívül a ficinói *neoplatonizmus* volt. *Ficino* egyik közeli munkatársának, *Francesco Bandininek* 1577-ben történt Budára költözése óta, a firenzei platonai akadémia amolyan budai filiáléjáról beszélhetünk, melynek hatása innen Lengyelországba is átterjedt *Callimachus Experiens* jóvoltából. De rokonszenvezett Mátyás az egyes szerzetesrendeken belül jelentkező újabb, reform-irányzatokkal is. Nagyon kedvelte a magyar eredetű pálos remeterendet, melynek központi kolostorát, a fővároshoz közel fekvő Buda-szentlőrincen gyakran felkereste. Ez a kolostor a *devotio moderna* egyik tűzhelye volt Magyarországon, az itteni szerzetesek egy csoportja pedig határozottan joachimista irányt követett. Ez utóbbiak szellemi vezérének, *Bátori Lászlónak* magyar nyelvű bibliafordítását a király annyira megbecsülte, hogy azt a rendi krónika szerint a könyvtárában helyezte el. Hasonlóképpen virágzott ekkor Magyarországon az ágostonos remeték platonizáló iránya is; egyik képviselője, *Joannes Pannonius*, vagy másképpen Giovanni Unghero (nem azonos a költő Janus Pannoniusszal!) budai szerzetes 1484–85-ben levélbeli polémiát is kezdett a nagy Ficinóval. Végül a király erőteljes támogatását élvezhették az obszerváns ferencesek, pedig leghíresebb prédikátoruk, *Temesvári Pelbárt* ugyancsak nem fukarkodott az udvar fényűzésének bírálatával.

A humanista király tehát nemcsak megtúrta, de elő is mozdította a különböző, s egymással gyakran szembenálló eszmék, vallásos és filozófiai áramlatok fejlődését, terjedését. Ebben nem valamiféle elvi tolerancia vezette, hanem a mesterien alkalmazott gyakorlati politika; Mátyás igyekezett minden irányt hasznosítani politikája szempontjából; mindig előnyben részesítve az éppen számára leghasznosabbat, anélkül azonban, hogy a többit megfojtaná. Veje volt — első

felesége révén — a cseh huszita királynak, Podjebrad Györgynek, s jó ideig szolidáris is maradt vele, míg érdekei így kívánták. De amikor a cseh korona megszerzése fontossá, sőt politikai szempontból nélkülözhetetlenné vált számára, azonnal vállalta a huszitaellenes kereszteshadjárat vezérének, az egyház védőjének a szerepét. Hogy azután, a német császár ellen fordulva, felidézze a keresztény világot egykor rettegésben tartó hún királynak, Attilának az emlékét s a nyugatot megfenyíteni készülő második Attila szerepében tetszelegjen magyar propagandistái jóvoltából. De közben, az élete fő céljának tekintett nagy balkáni hadjáratnak, a szultán által eltiport Görögország feloszabításának merész tervét szövegyelve, szívesen vette és bátorította a firenzei neoplatonikusok által személye köré épített mítoszt, mely szerint — Ficino szavaival — ő fogja az antik bölcseseket az ottomán pokolból a fényre és életre visszavezetni.

A politika elsőbbségét jól mutatja, hogy a műveltségben, humanista törekvésekben hozzá legközelebb álló mestereivel, barátaival is azonnal szembe fordult, ha politikai okok ezt szükségessé tették. Így került a magyar humanizmus szempontjából oly tragikus összeütközésbe Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal — Galeottónak e két nagy barátjával és pártfogójával —, s ugyanígy zárta ki udvarából az 1480-as években a budai platonista kör két legkiemelkedőbb magyar tagját: *Váradai Péter* kalocsai érseket és *Báthory Miklós* váci püspököt, az előbbi szabadságtól is megfosztva.

A Mátyás-kori Magyarország szellemi életét elsősorban tehát e politikai uralkodónak, az államérdek követőjének a ténykedéséből, koncepciójából és politikai gyakorlatából érthetjük meg. Ezt szolgálta egy bizonyos „ideológiai” munkamegosztás: a nép körében való terítómunka a ferencesek feladata; a teológusok képzése a domonkosoké; az állítólagos hun—szkíta származásával kérkedő magyar nemesség ideológiai táplálékául az Attila-kultusz a legalkalmasabb; a vezető elit, az udvar, az Európával érintkező körök eszmerendszere pedig a neoplatonizmus. De vajon mire volt jó Galeotto filozófiája és tudománya?

Az averroista hagyományokat továbbfejlesztő, a libertinizmus és a felvilágosodás előfutárának tekinthető, eretnek nézeteket hirdető és olykor az ateizmust sürülő Narni-i humanista eszméit vajon kiknek szánta a reneszánsz uralkodó? Talán saját magának? A kérdés így kissé banálisnak tűnik, pedig érdemes megvizsgálni. Valamennyi olasz és magyar, vagy bármely nemzetiségű humanista közül Galeotto Marzio az, akinek a leghosszabb ideig tartott a királlyal való kapcsolata. 1461-től 1486-ig, vagyis egy teljes negyedszázadon át járt Magyarországra. Itineráriumát nem ismerjük pontosan és újabb források alapján még ki-

derülhet, hogy az eddig ismertnél is több időt töltött a király oldalán. A fentebb felidézett verekedés adatai alapján máris egy további magyarországi évet kell számításba vennünk. Azt tudtuk eddig is, hogy Galeotto 1478-ban, kevésbé azután, hogy a velencei börtönből szabadult, Mátyáshoz sietett s egy darabig nála is maradt. Az eddigi vélemények szerint ekkor 1479-ig, vagy 80-ig, de legfeljebb 1481 elejéig maradt Magyarországon. A Petrus Nigrivel való verekedés azonban csak 1481—82 telén lehetett, minthogy ez utóbbi csak 1481 késő őszen kerülhetett Budára, vagyis Galeotto még ekkor is itt kellett, hogy időzzen.

Figyelemreméltó az is, hogy az a Galeotto, aki eredetileg Janus Pannonius iskolatársa és jóbarátja volt, akit ez utóbbi vezetett be Vitéz János és Mátyás udvarába, s aki éveken át Vitéz legbensőbb köréhez tartozott s a Magyarországon írt, *De homine* c. munkáját is neki ajánlotta, megőrizte a király jóindulatát Vitéz és Janus összeesküvése után is. Ezt a körülményt szokták Galeotto elvtelenségével magyarázni, a mindenre kész humanista hízelgő köpönyegforgatásával. Feltűnő azonban, hogy régi barátjáról, s korábbi mecénásáról, Janusról és Vitézről későbbi írásaiban sem ejt egyetlen rossz szót sem. A *De... dictis ac factis regis Mathiae*-nak pedig meleg szavakkal áll ki az akkor már kegyvesztett Báthory Miklós mellett. Inkább arra kell tehát gondolnunk, hogy a kölesönös rokonszenv a király és a humanista között ekkorra már annyira kifejlődött, hogy azt nem semmisíthette meg a király és Galeotto baráta közötti tragikus politikai konfliktus, melybe Galeotto nyilvánvalóan egyébként sem volt beavatva.

A hosszú megpróbáltatásokat is kiállni tudó kapcsolat azonban még nem kell, hogy eszmei, filozófiai egyetértést vagy legalább is érdeklődést jelentsen. Hiszen Galeottóról tudjuk, hogy az udvari életben remekül forgolódo, szellemes, tréfacsináló, kitűnő beszélgető partner volt, ami önmagában is becsessé tehetette személyét a király számára. Voltak is, akik csak amolyan udvari bohócot láttak benne. Ez a bohóc azonban túlságosan veszedelmes gondolatokat forgatott az agyában, s ezt a királynak is tudnia kellett. Midőn a *De incognitis vulgo* alapján bevádolták Galeottót a velencei inkvizíció előtt, s ott pengégre állították és hat hónapra börtönbe zárták, sőt — ha hihetünk saját szavainak — „*a tudatlan népség és a hóhér készült már meggyilkolására*”, ketten léptek közbe érdekében: Lorenzo de Medici és Mátyás. Hála a pápa, IV. Sixtus jóindulatának, Galeottót fel is mentették a vád alól. A vád pontos, hivatalos szövegét nem ismerjük ugyan, de egy vatikáni kódexben olvasható bejegyzés szerint, — melyet Kardos Tibor 1933-ban publikált is egy sajnos észrevétlenül maradt tanulmányában — igen komoly hitbéli tévedéseket

írtak a mi Galeottónk számlájára. A feljegyzés a *De incognitis vulgo*-ban található tizenkét „fő tévelygés”-t sorolja fel. Ezek között ilyesfélék vannak: a rómaiaknál megtörtént csodák éppen annyira igazak, mint a keresztény tanítás szerintiek; bármilyen hitből merítse is valaki Isten ismeretét, üdvözülni, akik bálványt imádnak ugyan, ha erkölcsösen élnek, üdvözülnek; a pogányok, törökök, zsidók, ha nem hisznek az evangéliumban, saját hitük szerint is üdvözülnek; a keresztység nem szükséges; Krisztus törvényének túlzott követése sérelmes Istenre, stb. Csupa olyan vélekedés, melyek majd visszatérnek a XVI. századi eretnekségekben, *Servet, Postel, Blandrata, Dávid, Paleologus* írásaiban. Hogy Lorenzo de Medici ismerte volna Galeottónak ezeket a tévelygéseit, az nem valószínű, ő nyilván valakinek a közbenjárására lépett fel az érdekében. Mátyás azonban minden bizonnyal ismerte e kárhoztatott tanokat, s ennek ellenére kiállt mellette. Nem véletlen, hogy kiszabadulása után a szerző a megvádolt művet magának a királynak ajánlotta.

Mátyásnak Galeotto libertinizmusához való közelállását látszik igazolni *Antonio Bonfini* műve is, a *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, melyet Beatrix királynőnek ajánlva, a nála való bemutatkozáskor nyújtott át 1486-ban, elnyerve a királynő felolvasójának tisztségét. (Érdemes megjegyezni, hogy erre az állásra Beatrix eredetileg Galeotto egyik nagy ellenfelét, *Giorgio Merulát* akarta megnyerni, ez azonban öreg korára hivatkozva nem vállalkozott új hazát választani.) Nem tisztázott kérdés, hogy Bonfini dialógusa egy teljesen fiktív vitaközlés leírása-e, vagy pedig egy valóságosan is megvolt szimpozion emlékének a megörökítése. A vitának csupa olyan szereplője van, akik 1479 és 82 között a királyi udvarban tartózkodtak, s az általuk mondottak általában összhangban vannak máshonnan is ismert nézeteikkel. Különösen vonatkozik ez a vita egyik főszereplőjére, Galeotto Marzióra. Elfogadhatónak érzem ezért Nagy Zoltán feltételezését, mely szerint Bonfininek tudomása, sőt bő információja lehetett egy, a királyi udvarban lefolyt beszélgetésről, melyben a királyné is kitűnt éles elméjével, s ezért alkalmasnak tartotta azt irodalmi feldolgozásra, bemutatkozás gyanánt.

A vita úgy indul, hogy Francesco, Beatrix öccse ugratni kezdi Galeottót a királyi felségek felvidítása céljából, s miután sok tréfás dolog elhangzik, Beatrix feltesz egy komoly kérdést: vajon a szüzesség vagy pedig a hitvesi erkölcsösség a magasabb rendű? Galeotto álláspontja teljesen egyértelmű: sem az egyik, sem a másik; tagadja, hogy ezek erények volnának, kifejtve, hogy minden szabad, ami élvezetet ad. Hosszan és nagy erudícióval kifejtett érvelésével vala-

mennyi résztvevő szembeszáll, s csupán a király elnéző vele szemben. Bár a disputában Mátyás a hitvesi erkölcsnek ítéli a pálmát — mi mást is tehetne felesége társaságában — igyekszik némileg védelmezni hű humanistáját, akit a többiek már csak *Galeottus Epicurusnak* neveztek.

Ezek a mozzanatok nem elégségesek persze a Mátyás és Galeotto közötti esetleges világnézeti összhang, rokonság bizonyítására. Nem is elképzelhető, hogy a király mindenben osztotta, vagy akárcsak meg is értette volna udvari emberének valamennyi radikális gondolatát. Epicurus-barátjának merész nézetei azonban legalábbis elnyerhették az élvezeteket igénylő és kereső király rokonszenvét. S bár semmi okunk sincs kételkedni Mátyás hívő keresztény voltában, az bizonyos, hogy igen távol állt az ortodox vallásosságtól. Nem véletlenül állapította meg már Antonio Bonfini, hogy Mátyás mindenben felette áll ellenfelének, III. Frigyes császárnak, csupán a vallásosságban marad alatta. Valóban, az egyházi szertartásokat elhanyagolta, a klérust gyakran gúnyolta, szerette a tudós papokat vitában megszegényíteni, s igyekezett az egyházat az államnak alárendelni. Galeotto szabados vallási nézetein, az egyháziakkal való kötekedésein ezért aligha habborodott fel. S ha Galeotto mindenre kiterjedő enciklopedikus érdeklődésére, a legkülönbözőbb tudományokkal való foglalkozására gondolunk, benne kell látnunk a legalkalmasabb személyt arra, hogy kielégítse az uralkodó rendkívül széleskörű, de szükségképpen egyetlen tudományban sem elmélyíthető érdeklődését.

„*A humanisták élete folytonos eszmecseréből állt*” — írja egyhelyütt Eugenio Garin. Az alatt a huszonöt év alatt, amíg Galeotto Magyarországra járt, az ilyen élet ebben az országban is kialakult, s ebben neki is nem kevés része volt. Az 1458-ban Itáliából hazájába térő Janus Pannonius még éppen Galeottónak, mint legjobb barátjának keseregte el, hogy barbár földre érkezett, ahol nincsenek társai. Neki nem, csupán a hű barátjának adta meg a sors, hogy megérje azt a Pannóniát, melyben a humanisták immár otthon érezhették magukat. Az 1480-as évekre a különböző álláspontok, törekvések egymásmellettsége, a humanisták állandó migrációja, a beszélgető- és vitapartnerrek, a szellemi társak folytonos cserélődése immár megteremtette az intellektuális környezetet a humanisták örökös dialógusa, soha meg nem szűnő kollokviuma számára. Galeotto Marzio nemcsak egyik főszereplője, de akarva-akaratlanul egyik szervezője is volt ennek a folytonos eszmecserének, melyben legigazibb partnere nem más lett, mint e ragyogó reneszánsz udvar központja, Mátyás király.